

JERZY MARKIEWICZ

PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO RODZINIE W KODEKSIE KAR GŁÓWNYCH I POPRAWCZYCH Z 1847 R.

WPROWADZENIE

Dnia 1 stycznia 1847 r. ukazem carskim został wprowadzony w Królestwie Polskim Kodeks Kar Głównych i Poprawczych¹. Stanowił on skróconą wersję ustawy karnej o tej samej nazwie, obowiązującej na terenie Imperium Rosyjskiego². W założeniu uwzględniał prawno-ustrojowe odrębności Królestwa Polskiego³.

Kodeks Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r. uchylał moc obowiązującego polskiego Kodeksu Karzącego dla Królestwa Polskiego, uchwalonego przez Sejm w 1818 r. KKGiP ze względu na treść, rodzaje i surowość kar oraz technikę kodyfikacyjną stał na o wiele niższym poziomie legislacyjnym od Kodeksu polskiego z 1818 r.⁴

Dr hab. JERZY MARKIEWICZ, prof. KUL – kierownik Katedry Historii Prawa Sądowego Polski na tle Powszechnym na Wydziale Zamiejscowym Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL w Tomaszowie Lubelskim; adres do korespondencji: ul. Lwowska 68, 22-600 Tomaszów Lubelski.

¹ K. S ó j k a - Z i e l i ń s k a, *Historia prawa*, wyd. 8, Warszawa 2000, s. 309; A. K o r o b o w i c z, W. W i t k o w s k i, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918)*, wyd. 2, Kraków: Zakamycze 2002, s. 172.

² Kodyfikacja rosyjska – Kodeks Kar Głównych i Poprawczych (Ułożenije o Nakazaniach Ugołownych i Isprawitielnych) zatwierdzona została przez cesarza w 1845 r.

³ W wersji dla Królestwa Polskiego usunięto m.in. przepisy odnoszące się do floty handlowej i marynarki wojennej, portów, obszarów osadnictwa specjalnego.

⁴ K o r o b o w i c z, W i t k o w s k i, dz. cyt., s. 172.

Po powstaniu listopadowym z 1830 r. władze rosyjskie poważnie ograniczyły autonomię Królestwa Polskiego. Kodyfikacja rosyjska w wersji dla Królestwa Polskiego dawała wyraz unifikacji prawa karnego Królestwa i Rosji oraz miała służyć do nieograniczonego stosowania represji karnych w tłumieniu dążeń niepodległościowych narodu polskiego. Kodeks Kar Głównych i Poprawczych, mimo przyjęcia pewnych nowoczesnych rozwiązań, stanowił w istocie typową kodyfikację państwa absolutyzmu policyjnego, dostosowaną do realiów ustroju feudalno-pańszczyźnianego⁵. Wprowadzenie na ziemi polskiej zacofanego i okrutnego rosyjskiego ustawodawstwa karnego zostało negatywnie przyjęte przez społeczeństwo i środowisko prawnicze. Kodeks Kar Głównych i Poprawczych liczył 1221 artykułów zgrupowanych w dwunastu działach, podzielonych na rozdziały i oddziały, zawierające rodzaje i typy czynów karalnych – przestępstw i wykroczeń.

Na tle współczesnych ustaw karnych Kodeks wyróżniał się dużą objętością oraz daleko posuniętą kazuistyką. Ustawodawca zrezygnował z ogólnej konstrukcji przepisów pozwalających sędziemu zakwalifikować jak największą liczbę przypadków jednego rodzaju na rzecz przepisów kazuistycznych. Powstał kodeks obszerny, zagmatwany, pełen niejasności, sprawiający trudności w stosowaniu nawet sędziom orzekającym. Kazuistyka wykluczała możliwość przewidywania wszystkich czynów karalnych, powodując rezygnację z przyjętych zasad *nullum crimen* i *nulla poena sine lege* na rzecz stosowania analogii⁶.

Kodeks nie dzielił się na część ogólną i szczególną. Jednak metodologicznie można w ścisłym znaczeniu wyodrębnić część ogólną, liczącą 181 artykułów dotyczących istoty przestępstwa i wykroczenia, winy, zasad odpowiedzialności, mocy obowiązującej⁷. Autorzy przyjęli formalną definicję przestępstwa. Zgodnie z nią jest to czyn polegający na działaniu przez Kodeks zakazanym lub zaniechaniu działania przez Kodeks nakazanego⁸. Kodeks w art. 1 i art. 2 dzielił czyny karalne na przestępstwa i wykroczenia,

⁵ S ó j k a - Z i e l i ń s k a, dz. cyt., s. 308.

⁶ *Historia państwa i prawa Polski*, t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach i M. Semkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 545.

W pracy tej Władysław Ćwik opracował podrozdział XV omawiający Kodeks Karzący Królestwa Polskiego z 1818 r. (s. 522-540) i Kodeks Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r. (s. 541-563) oraz podrozdział XVI – Postępowanie karne (s. 564-578).

⁷ Tamże, s. 546.

⁸ KKGiP art. 4.

formułując ich istotę prawną⁹. Twórcy Kodeksu przyjęli konstrukcję winy, rozróżniając winę umyślną („rozmyślnie, wskutek zamiaru, nie nagle, lecz poprzednio powziętego”) i nieumyślną („nierozmyślnie, wskutek nagłego popędu, bez namysłu, jednak z zamiarem”)¹⁰.

System kar określał art. 3 KKGiP, stanowiąc, że „Przestępstwa i wykroczenia, podług rodzaju swego i ważności, ulegają karom głównym lub poprawczym”. Natomiast skomplikowany i bardzo rozbudowany system kar uregulowano w dziale I rozdziale II o karach (art. 18-96) i rozdziale III o wyznaczaniu kar za przestępstwa w ogólności (art. 97-157), szczegółowo ustalających rodzaje, stopnie, skutki kar i ich wykonanie¹¹. Charakterystyczna była ogromna surowość kar, w wielu przypadkach będąca okrucieństwem. System kar służył bowiem w KKGiP realizacji teorii odstraszenia.

Podstawowym i pierwszym opracowaniem w literaturze polskiej dotyczącym Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r. było dzieło sędziego Trybunału Franciszka Maciejowskiego pt. *Wykład prawa karnego w ogólności z zastosowaniem Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z dniem 20 grudnia (1 stycznia) 1848 r. w Królestwie Polskim obowiązującego, tudzież ustawy przewodniej i instrukcji dla sądów*, Warszawa 1848. Stanowi ono monografię szczegółowo omawiającą i komentującą całokształt problematyki Kodeksu z zachowaniem jego metodologicznej struktury. Autorzy polscy nawiązywali do problematyki Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych i skutków jego stosowania. Powstała dość spora literatura przedmiotu. Z autorów czasu Kró-

⁹ Kodeks Karzący Królestwa Polskiego z 1818 r. dzielił przestępstwa na zbrodnie, występki i przewinienia policyjne (art. 4). Podobny podział przestępstw przyjęty był m.in. we francuskim *code penale* z 1804 r.

¹⁰ KKGiP art. 6.

¹¹ Karami głównymi były: kara śmierci; zesłanie do ciężkich robót (katorga) połączone z piętnowaniem i karą chłosty różgami od 80 do 200 razów; zesłanie na osiedlenie na Syberii połączone z karą chłosty różgami od 40 do 80 razów; zesłanie na osiedlenie za Kaukazem. Orzeczenie kary głównej obligatoryjnie powodowało pozbawienie praw stanu. Kara zesłania na ciężkie roboty dzieliła się na 7 stopni, zaś osiedlenie na Syberii przewidywało 2 stopnie.

Do kar poprawczych zaliczano: zesłanie na zamieszkanie na Syberii połączone z karą chłosty różgami od 50 do 100 razów; zesłanie na zamieszkanie do innych guberni cesarstwa z wyłączeniem Syberii; osadzenie w twierdzy z utratą praw i przywilejów – 2 stopnie; osadzenie w twierdzy bez ograniczenia praw i przywilejów skazanego – 3 stopnie; czasowe zamknięcie w domu poprawy – 2 stopnie; osadzenie w wieży (areszt publiczny) – 3 stopnie; nagany, upomnienia, przestrogi; kary pieniężne.

KKGiP w określonych przypadkach przewidywał stosowanie kary dodatkowej w postaci konfiskaty majątku oraz skierowania sprawy do zwierzchności duchownej celem orzeczenia sankcji wyznaniowych.

lestwa Polskiego wymienić należy między innymi: R. Hubego¹², M. Koczyńskiego¹³, W. Wielowiejskiego¹⁴, S. Budzyńskiego¹⁵, A. Mogielnickiego¹⁶. Wspierane było tłumaczeniami publikacji rosyjskich badaczy Kodeksu, m.in. W. Doroszewicza¹⁷ czy S. Maksimowa¹⁸.

Okres II Rzeczypospolitej Polskiej i czas do końca dwudziestego wieku zaowocował dalszymi publikacjami, m.in.: J. Marchlanda¹⁹, W. Makowskiego²⁰, W. Ćwika²¹, E. Kaczyńskiej²² i A. Brus, E. Kaczyńskiej, W. Śliwowskiej²³. Zagadnieniami Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych zajmowali się okazjonalnie (przy omawianiu szerszej problematyki) niektórzy autorzy, m.in. K. Sójka-Zielińska, Artur Korobowicz, Wojciech Witkowski (zob. Bibliografia).

Bardzo bogate jest piśmiennictwo naukowe rosyjskojęzyczne odnośnie do Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z 1845 r., co jest zrozumiałe i uzasadnione. Omawiając problematykę przedmiotową, należy zaznaczyć, że przestępstwa godzące w rodzinę w Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych w zasadzie ujęte zostały w dwóch działach: Dziale X o przestępstwach przeciw życiu, zdrowiu i honorowi osób prywatnych oraz w Dziale XI o przestępstwach przeciw prawom familijnym. Występują one również okazjonalnie w innych działach, np. w Dziale VIII o przestępstwach i wykroczeniach przeciw porządkowi publicznemu i zarządzeniom policyjnym.

¹² *Historia prawa karnego ruskiego*, t. I, cz. 2: *Panowanie cesarza Mikołaja I i Aleksandra II*, Warszawa 1872.

¹³ *Uwagi nad Kodeksem Karnym dla Królestwa Polskiego, wprowadzonym w wykonanie od 1. I. 1848 r.*, Kraków 1861.

¹⁴ *O różnicy między śmiercią cywilną z Kodeksu Napoleona a pozbawieniem wszelkich praw z Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z r. 1847...*, „Przegląd Sądowy” 1(1868).

¹⁵ *Krótkie podsumowanie Kodeksu Karnego z roku 1847 z Kodeksem z roku 1818 i z Kodeksem pruskim*, „Dziennik Powszechny” 1861, nr 5.

¹⁶ *Kary dodatkowe, kary cielesne, kary hańbiące*, Warszawa 1907.

¹⁷ *Sachalin*, t. I-III, tłum. Z. Pietkiewicz, Warszawa 1901.

¹⁸ *Syberia i ciężkie roboty (Sibir i katorga)*, tłum. z II wyd. Z. Pietkiewicz, t. I-III, Warszawa 1920.

¹⁹ *Prawo kryminalne rosyjskie*, Wilno 1918.

²⁰ *Prawo karne. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce*, t. I: *Część ogólna*, b.m.w. 1919, t. II: *O przestępstwach w szczególności*, b.m.w. 1924,

²¹ *Wwiedienije russkogo ugotownogo prawa w Carstwie Polskom*, „Archiwum Iuridicum Cracoviense”, 8(1975).

²² *Syberia największe więzienie świata 1815-1914*, Warszawa 1991.

²³ *Zestawienie i katorga na Syberii w dziejach Polaków 1815-1914*, Warszawa 1992.

Karalne stany prawne zawarte w Dziale XI rozdział I „o przestępstwach przeciwko związkowi małżeńskiemu” pozostawały w ścisłym związku z ukazem carskim o małżeństwie²⁴. Nakazami i zakazami prawa karnego zabezpieczano wykonanie norm prawa cywilnego w zakresie stosowania przepisów obowiązujących związek małżeński²⁵.

Celem artykułu jest próba skrótego ukazania ważnego społecznego i prawnego zagadnienia ochrony rodziny w Królestwie Polskim za pomocą norm prawa karnego stosowanego uregulowaniami Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych²⁶.

I. PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO ŻYCIU

Kodeks Kar Głównych i Poprawczych zawierał szeroki katalog groźnych przestępstw godzących w rodzinę, mianowicie: ojcobójstwo, zabójstwo w rodzinie, zabójstwo kobiety ciężarnej, dzieciobójstwo, spędzenie płodu, porzucenie dziecka, samobójstwo²⁷.

Ojcobójstwo

Do najcięższych przestępstw zaliczał Kodeks Kar Głównych i Poprawczych zabójstwo ojca lub matki²⁸. Art. 921 za czyn ten przewidywał najsurowszą karę dożywotniego zesłania do ciężkich robót w kopalniach²⁹. Zakładał

²⁴ Prawo o małżeństwie ogłoszone 12/24 czerwca 1836, Dz. Pr., XVIII, 57-297.

²⁵ Ukaz carski z 1836 r. o małżeństwie uchylał polski Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r. w części dotyczącej małżeństwa (z wyjątkiem kwestii majątkowych i skutków rozwiązania małżeństwa). Wprowadzał pełną desekularyzację prawa małżeńskiego. Uznawał wyłącznie religijną formę zawarcia małżeństwa. Zasady prawa małżeńskiego obejmowały cztery wyznania główne: rzymskokatolickie, grecko-rosyjskie (prawosławne), unickie i ewangelickie (ewangelicko-augsburskie oraz ewangelicko-reformowane). Sprawy małżeńskie oddane zostały jurysdykcji sądów duchownych czterech wyznań. Ukaz wyraźnie uprzywilejował wyznanie prawosławne. Zob. E. M u s z a l s k i, *Prawo cywilne obowiązujące w b. Królestwie Kongresowym. Prawo osobowe i rodzinne. Prawo rzeczowe*, Warszawa 1932, s. 69 n.

²⁶ Problem ten w polskim pomniku prawa karnego prezentowałem w artykule *Przestępstwa przeciwko rodzinie w Kodeksie Karzącym Królestwa Polskiego z 1818 r.*, w: *Ius et Fides*, red. T. Guz i M. Kuć, Lublin 2006, s. 85 n.

²⁷ M a c i e j o w s k i, dz. cyt., s. 396-417, 461-462.

²⁸ Tamże, s. 396.

²⁹ Stosownie do art. 21 KKGiP przy orzeczeniu kary dożywotnich ciężkich robót w kopalniach obligatoryjnie stosowano karę dodatkową chłosty w ilości 200 razów.

ciągłe uwięzienie bez jakiegokolwiek możliwości złagodzenia odbywania kary. Jedynie pełna starość (zgrzybiałość) mogła powodować zwolnienie od obowiązku pracy, lecz nie znosiła uwięzienia.

Natomiast w przypadku, gdy śmierć ojca lub matki była następstwem umyślnego pobicia, kalectwa, rany lub innego uszkodzenia zdrowia, sprawcy na zasadzie artykułów 956 i 964 wymierzano karę główną ciężkich robót w kopalniach od 15 do 20 lat oraz karę dodatkową chłosty od 180 do 200 razów.

Jeśli syn lub córka działaniem nieumyślnym spowodowali uszkodzenie ciała ojca lub matki, ranę lub kalectwo, których skutkiem była śmierć, stosowano wobec sprawcy karę poprawczą. Polegała ona na zesłaniu na zamieszkanie do guberni tomskiej lub tobolskiej bądź roboty w poprawczych rotach aresztanckich od 1 roku do 2 lat oraz karę chłosty od 50 do 60 razów.

Zabójstwo w rodzinie

Zabójstwo popełnione w zamiarze bezpośrednim (*dolus directus*) między krewnymi lub powinowatymi zaliczano do najcięższych przestępstw i zagrożone było karą główną dożywotnich ciężkich robót³⁰. Ustawodawca obejmował ochroną prawną bardzo szeroki kontekst ludzi związanych więzami krwi i taksatywnie wymieniał dwie grupy osób, na których popełniono przestępstwo pozbawienia życia. Do pierwszej zaliczał żonę lub męża, syna lub córkę, dziadka lub babkę, wnuka lub wnuczkę oraz w ogóle krewnych w linii prostej wstępnej lub zstępnej bez określenia stopnia. W drugiej części zostali: rodzeństwo naturalne lub przyrodnie brata lub siostry oraz stryja, wuja lub ciotki³¹.

Jednakże art. 927 przewidywał możliwość złagodzenia kary nałożonej na sprawcę zabójstwa działającego w stanie silnego wzburzenia, popełnionego na osobie wymienionej w art. 923, przez orzeczenie kary ciężkich robót w kopalniach w wymiarze od 12 do 15 lat i chłosty od 160 do 180 razów³².

³⁰ KKGiP art. 922 w zw. z art. 923.

³¹ KKGiP art. 932.

³² Stosownie do dyspozycji art. 927 sprawca działający w stanie silnego wzburzenia, który dokonał zabójstwa na osobie nie objętej dyspozycją art. 923, ponosił karę trochę łagodniejszą w postaci zesłania do ciężkich robót w twierdzach od 10 do 12 lat i karę chłosty od 140 do 160 razów.

Zabójstwo kobiety ciężarnej

Autorzy Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych wyodrębnili w samoistne przestępstwo zabójstwo kobiety ciężarnej³³. Zaistnienie tego rodzaju zbrodni warunkowane było dwiema przesłankami: sprawca dysponował wiedzą o fakcie ciąży i działał w zamiarze bezpośrednim. Za czyn ten groziło zesłanie do ciężkich robót w kopalniach na czas od 15 do 20 lat oraz kara chłosty od 180 do 200 razów.

Ochroną kodeksową objęto również zdrowie kobiety ciężarnej. Dyspozycja art. 963 przewidywała surowe kary za umyślne spowodowanie u kobiety ciężarnej kalectwa, ran, uszkodzenia zdrowia, udręczeń lub jej pobicia, w wyniku czego nastąpił przedwczesny poród i śmierć dziecka. Nie zmniejszała odpowiedzialności sprawcy sytuacja, w której zamiarem nie obejmował on tragicznych skutków swojego działania. Wymiar kar zależał od rodzaju odniesionych przez niewiastę obrażeń, np. ciężkiemu kalectwu odpowiadała kara ciężkich robót w zakładach fabrycznych od 6 do 8 lat oraz chłosta od 100 do 120 razów.

Dzieciobójstwo

Kodeks Kar Głównych i Poprawczych znał różne stany faktyczne w popełnianiu przestępstwa dzieciobójstwa³⁴. Regulowały je dyspozycje art. 923, 922, 932 w związku z art. 77³⁵. Ustawodawca stawiał także ściśle określone wymogi bytu przestępstwa: działania bezprawne winno być podjęte niezwłocznie („zaraz”) przy porodzie dziecka; obligatoryjnie dziecko winno urodzić się żywe; czyn karalny może popełnić wyłącznie matka dziecka.

Kodeks miał szczególny wzgląd na matki rodzące dzieci z nieprawego łoża, bez względu na to, czy są zamężne czy wolnego stanu, byleby dziecko z cudzołóstwa lub innej prawem zakazanej sytuacji urodziło się.

W ustawie przewidywano cztery możliwości zaistnienia dzieciobójstwa, a mianowicie: umyślne zabójstwo dziecka z prawego lub nieprawego łoża karane było dożywotnią pracą w zakładach fabrycznych; zabójstwo dziecka z nieprawego łoża popełnione przez matkę w strachu potępienia jej przez

³³ KKGiP art. 924.

³⁴ M a c i e j o w s k i, dz. cyt., s. 398-401.

³⁵ Artykuł 77 stanowił, że kobiety popełniające przestępstwa zagrożone karą ciężkich robót w kopalniach lub twierdzach skazywane będą na roboty w zakładach fabrycznych, lecz z przedłużeniem czasu odbywania kary, licząc za każdy rok w kopalniach lub twierdzach po półtora roku robót w zakładach fabrycznych.

opinię publiczną lub bliskich („wstydu i obawy”) powodowało złagodzenie kary do pracy w zakładach fabrycznych w wymiarze od 10 do 12 lat z doliczeniem po pół roku do każdego roku; nieumyślne zabójstwo dziecka z nieprawego łoża pociągało za sobą karę osiedlenia w odleglejszych lub bliższych miejscach Syberii.

Czwarty rodzaj dzieciobójstwa formułuje art. 932, przyjmujący, że kobieta nie zabije swojego dziecka z nieprawego łoża, działając pod wpływem „wstydu lub obawy”, lecz pozostawia je bez pomocy, doprowadzając do zgonu. Postępowanie takie powodowało karę poprawczą zesłania na osiedlenie do guberni tomskiej lub tobolskiej na Syberii.

Spędzenie płodu

Płód ludzki był objęty szczególną ochroną prawa karnego. Przestępstwo spędzenia płodu lub usiłowanie jego dokonania było ścigane na podstawie art. 933, 934 i 935. Przestępstwo aborcji mogło być dokonane przez matkę lub osobę trzecią oraz za zgodą i wiedzą matki lub wbrew jej woli z utratą zdrowia bądź pozbawieniem życia³⁶. W przypadku umyślnego spędzenia płodu przez osoby trzecie bez wiedzy i zgody niewiasty ciężarnej Kodeks przewidywał trzy warianty karnych zdarzeń zagrożonych karami głównymi: pierwszy – jeśli aborcja nie spowodowała żadnego zagrożenia dla zdrowia kobiety, groziła kara zesłania do ciężkich robót w zakładach fabrycznych od 4 do 6 lat; drugi – gdy w wyniku spędzenia płodu niewiasta doznała ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, sprawcę zsyłano do ciężkich robót w zakładach fabrycznych na czas od 6 do 8 lat; trzeci – kiedy na skutek spędzenia płodu nastąpiła śmierć kobiety ciężarnej, sprawcę osadzano w twierdzach do ciężkich robót na okres od 8 do 10 lat.

Ustawodawca przewidział również sytuację odmienną, gdy aborcji dokonała osoba trzecia, ale za zgodą i wiedzą kobiety, bądź spędzenie płodu lub usiłowanie jego dokonania nastąpiło na skutek osobistego działania niewiasty ciężarnej (art. 934). W obu przypadkach groziła kara osiedlenia na Syberii.

We wszystkich powyższych przypadkach spędzenia płodu przez lekarza, akuszerę, akuszerkę lub aptekarza (art. 935) należało stosować środki karne przewidziane w wymienionych artykułach 933 i 934.

Ścigane było również umyślne zabójstwo „potwornego płodu, nie mającego nawet ludzkiej postaci”, będące wynikiem ciemnoty lub zabobonu³⁷. Za tego

³⁶ M a c i e j o w s k i, dz. cyt., s. 401-406.

³⁷ KKGiP art. 941.

rodzaju czyn przewidywano karę zesłania na osiedlenie na Syberii lub do robót w poprawczych rotach aresztanckich na okres od 1 roku do 2 lat oraz poddanie pokucie kościelnej, o ile sprawca był chrześcijaninem, orzekanej przez zwierzchność duchowną właściwego wyznania.

Porzucenie dziecka

Powodem porzucenia dziecka jest z zasady uchylenie się od obowiązku pielęgnowania, żywienia i wychowania. Dość często występowały również inne przyczyny, jak pozbawienie stanu, nienawiść, niechęć, wstyd itp.³⁸ Celem zaś było pozbycie się dziecka za pomocą przestępstwa. Kodeks stał na stanowisku, że zamiar pozbawienia życia dziecka, chociażby negatywny skutek nie nastąpił, zmieniał kwalifikację tego typu czynu karalnego w przestępstwo zabójstwa.

Działanie przestępcze następowało przez porzucenie lub umyślne opuszczenie dziecka. Kodeks ściśle określał zarówno wiek dzieci będących podmiotem przestępstwa: od urodzenia do 3 lat i od 3 do 7 lat życia, jak i warunki i okoliczności obciążające realizację czynu karalnego.

Występek będzie miał miejsce w sytuacji, kiedy dziecko do lat 3 zostanie porzucone lub opuszczone w miejscu, w którym, jak można było przypuszczać, będzie znalezione lub dostrzeżone i otrzyma pomoc³⁹. Za czyn ten przewidywana była kara domu poprawy od 1 roku do 3 lat z utratą praw publicznych i zakazem sprawowania urzędów (art. 54).

Porzucenie lub opuszczenie dziecka w podobnych warunkach i okolicznościach, ale liczącego od 3 do 7 lat życia, narażało sprawcę na karę domu poprawy na okres 1 roku lub osadzenie w więzy na okres od 3 do 6 miesięcy⁴⁰.

Stosownie do dyspozycji art. 989 zbrodnia zaistnieje w sytuacji, kiedy dziecko do trzeciego roku życia zostanie porzucone lub umyślnie opuszczone w miejscu odludnym, z małym prawdopodobieństwem znalezienia, i wystawione na negatywny wpływ warunków atmosferycznych. Zagrozeniem była kara główna (lub najwyższy wymiar kary poprawczej) zesłania na zamieszkanie na Syberii na okres od 10 do 12 lat, a dla osób nie wyłączonych od kar cielesnych – oddanie do pracy w poprawczych rotach aresztanckich na czas od 8 do 10 lat. Natomiast porzucenie lub opuszczenie dziecka w po-

³⁸ M a c i e j o w s k i, dz. cyt., s. 415.

³⁹ KKGiP art. 987.

⁴⁰ KKGiP art. 988.

dobnych warunkach i okolicznościach, ale w wieku od 3 do 7 lat, zagrożone było zgodnie z art. 990 tylko karą poprawczą⁴¹.

Odpowiedzialności karnej przewidzianej w artykułach 988 i 990 podlegały osoby zobowiązane do sprawowania pieczy nad małoletnimi w wieku powyżej 7 lat, chorymi, pozbawionymi pełni sił fizycznych lub władz umysłowych, które nie były zdolne do samodzielnego utrzymania, a których opuszczenie narażało ich życie na niebezpieczeństwo⁴².

Samobójstwo

Chodzi o naruszające prawo i zasady współżycia oraz pozbawione humanizmu wykonywanie władzy rodzicielskiej lub opiekuńczej, doprowadzające w konsekwencji do samobójstwa osobę powierzoną ich pieczy. Kodeks w art. 948 tego typu wysoce naganne postępowanie uznawał za wykroczenie objęte karą poprawczą. Polegała ona na osadzeniu w domu poprawy od 1 roku do 2 lat. Jeśli skazany był chrześcijaninem, podlegał pokucie kościelnej orzeczonej przez duchowną zwierzchność właściwego wyznania. Tracił również niektóre przywileje opisane w art. 54 z zakresu praw publicznych i honorowych⁴³.

II. PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO ZWIĄZKOWI MAŁŻEŃSKIEMU

Instytucja małżeństwa w Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych pozostawała pod szczególną ochroną norm prawa karnego⁴⁴. Można wyodrębnić trzy sfery zwalczanych przestępstw i wykroczeń, często ściśle związanych z normami cywilnymi prawa małżeńskiego: karalne naruszenie istotnych warunków zawarcia małżeństwa, karalne naruszenie prawnych przeszkód za-

⁴¹ Kara polegała na „zesłaniu do Irkuckiej lub Jenisejskiej guberni, z zamknięciem od dwóch do trzech lat, i wzbronieniem wydalania się do innych syberyjskich guberni w przeciagu określonego przez sąd czasu od ośmiu do dziesięciu lat albo zesłaniu na mieszkanie do Tomskiej lub Tobolskiej guberni, z zamknięciem od dwóch do trzech lat, a jeżeli nie są od kar cielesnych wyłączni, oddanie do poprawczych aresztanckich rot na czas od czterech do ośmiu lat”.

⁴² KKGiP art. 992.

⁴³ Art. 54 brzmiał: „Ze skazaniem na osadzenie w twierdzy od dwóch do sześciu lat, i na zamknięcie w domu poprawy od roku jednego do trzech lat, połączona jest utrata prawa wstępowania do rządowej lub innej publicznej służby, należenia do wyborów i obieralności na jakiegokolwiek urzędy, a nawet sprawowanie opieki w skutek nadania przez Radę familijną”.

⁴⁴ M a c i e j o w s k i, dz. cyt., s. 444-463.

warcia małżeństwa, odpowiedzialność karna rodziców, opiekunów, świadków i kapłanów za naruszenie prawnych warunków i przeszkód zawarcia małżeństwa. Nadto nadużycie praw i obowiązków małżeńskich oraz przestępstwa na tle seksualnym przeciwko rodzinie.

Karalne naruszenie istotnych warunków zawarcia małżeństwa

Do przestępstw i wykroczeń naruszających istotne warunki niezbędne do prawidłowego zawarcia związku małżeńskiego należały: pogwałcenie zasady swobodnego oświadczenia woli przez strony oraz uchybienie formalnym wymagom w zawieraniu małżeństwa. Małżeństwo zostało zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożyli przed duchownym właściwego wyznania oświadczenie, że wstępują ze sobą w związek małżeński. Swobodne i zgodne oświadczenia woli nupturientów o wstąpieniu w związek małżeński wykluczały porwanie kobiety, groźbę bezprawia lub podstęp.

Porwanie kobiety wbrew jej woli celem zawarcia małżeństwa, stosownie do dyspozycji art. 1042, groziło zesłaniem na zamieszkanie do guberni tomskiej lub tobolskiej z zamknięciem od 2 do 3 lat, a jeśli sprawca nie był od kar cielesnych wyłączony, oddaniem do pracy w poprawczych rotach areztanckich na czas od 4 do 6 lat oraz karę chłosty od 60 do 70 razów⁴⁵. Ściganie odbywało się na wniosek porwanej, rodziców lub opiekunów.

Kto bezprawnie groząc innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub osoby najbliższej, a groźba wzbudziła w zagrożonym obawę spełnienia, zmusił do zawarcia małżeństwa, podlegał zesłaniu do robót ciężkich w zakładach fabrycznych na czas od 4 do 6 lat oraz chłosty od 80 do 100 razów⁴⁶.

Jeśli zawarcie małżeństwa, będącego skutkiem groźby bezprawnej, poprzedzone zostało zgwałceniem, winnego przestępstwa, stosownie do art. 1002, skazywano również za popełnienie gwałtu⁴⁷.

⁴⁵ W sytuacji, kiedy porwanie miało miejsce za zgodą kobiety, na wniosek rodziców lub opiekunów jednej ze stron porwający osadzony zostanie w więzi od 6 miesięcy do 1 roku, z karą dodatkową chłosty od 40 do 60 razów. Natomiast kobieta godząca się na porwanie była kierowana na ten sam okres do klasztoru lub umieszczana w domu rodziców lub opiekunów na samotny pobyt pod ich ścisłym nadzorem.

⁴⁶ KKGiP art. 1043.

⁴⁷ Art. 1002 w zw. z art. 1003 przewidywał zastosowanie kary za przestępstwo gwałtu popełnionego w warunkach groźby bezprawnej zmuszającej do zawarcia małżeństwa, w postaci zesłania na ciężkie roboty w twierdzach od 8 do 10 lat i chłostę w wymiarze od 120 do 140 razów.

Podstęp jako forma przestępstwa zmuszająca do zawarcia małżeństwa, z naruszeniem kardynalnej zasady swobodnego składania oświadczenia woli przez strony, występował w Kodeksie w trzech postaciach: wywołania czasowej utraty świadomości osoby będącej przedmiotem zainteresowania, powodującego wykluczenie rozeznania czynu; wprowadzenie w błąd co do osoby za małżonka wybranej; wykorzystanie bezradności innej osoby, wynikającej z upośledzenia umysłowego lub choroby psychicznej⁴⁸.

Za wymienione czyny Kodeks przewidywał karę poprawczą – zesłanie na osiedlenie w odleglejszych miejscach Syberii. W odniesieniu do postaci trzeciej kara była o jeden stopień niższa.

Karnie ścigane były naruszenia formalnych wymogów zawarcia związku małżeńskiego. Należały do nich określony w prawie wiek nupturientów, pozwolenie rodziców lub opiekunów, przedłożenie wymaganych dokumentów.

Popełniały wykroczenie osoby zawierające związek małżeński nie mające wymaganego wieku, określonego odrębnie przepisami każdego z czterech wyznań lub przez prawo państwowe⁴⁹. Podlegały one karze poprawczej osadzenia w więzy od 3 do 6 miesięcy lub aresztu od 3 tygodni do 3 miesięcy, w zależności od stopnia winy i okoliczności zaistnienia wykroczenia.

Pozwolenie rodziców i opiekunów stanowiło formalny warunek zawarcia związku małżeńskiego. Zawarcie małżeństwa jawnie lub potajemnie, wbrew zakazowi rodziców lub bez uzyskania ich zgody, powodowało odpowiedzialność karną⁵⁰, przewidzianą w art. 1042 za porwanie niezamężnej niewiasty za jej zezwoleniem⁵¹. Natomiast osoba zawierająca małżeństwo wbrew obowiązującym przepisom wyznaniowym lub państwowym, nie uzyskawszy pozwolenia swoich opiekunów, była skazywana na areszt od trzech tygodni do trzech miesięcy⁵².

Stosowne dokumenty przedkładane przez strony proboszczom właściwych wyznań stanowiły legitymację zezwalającą na zawarcie związku małżeńskiego i sporządzenie aktu potwierdzającego zawiązanie węzła małżeńskiego. Wymóg przedkładania dokumentów stanowił czynność pierwszorzędnej wagi, również karnie chronionej. Toteż osoba, która dla ukrycia istniejących przeszkód do zawarcia małżeństwa świadomie posługiwała się podrobionymi lub przerobio-

⁴⁸ KKGiP art. 1044.

⁴⁹ KKGiP art. 1056.

⁵⁰ KKGiP art. 1058.

⁵¹ Zob. przypis 45.

⁵² KKGiP art. 1059.

nymi dokumentami, narażała się na odpowiedzialność karną⁵³. Kodeks takie postępowanie traktował jako fałsz dowodów, przewidziany w art. 1200 i art. 1202 o fałszu w aktach i zobowiązaniach (dział XII)⁵⁴.

Karalne naruszenie prawnych przeszkód zawarcia małżeństwa

Kodeks określał stany prawne i faktyczne oraz odpowiedzialność karną za naruszenie prawnych przeszkód zawarcia związku małżeńskiego, do których zaliczał: wielożeństwo, pokrewieństwo i powinowactwo określonego stopnia, różność religii, przymus kapłana. Nie mogła zawrzeć małżeństwa osoba pozostająca już w związku małżeńskim⁵⁵. Kto naruszał tę zasadę prawa cywilnego, popełniał przestępstwo wielożeństwa⁵⁶.

Kodeks wyróżniał dwie postacie zaistnienia wielożeństwa. Pierwsza polegała na umyślnym zawarciu ślubów małżeńskich, formą prawną przewidzianych, przez osobę już w związku małżeńskim pozostającą, zaś druga – na zawarciu przez osobę wolną (nieślubną) z pozostającą w takim związku. Wymienione postaci wielożeństwa obejmowały tylko osoby wyznające religie chrześcijańskie.

Dyspozycja art. 1047 regulowała pierwszą postać wielożeństwa, wyrażającą się w trzech wersjach: osoba będąca w związku małżeńskim w czasie jego trwania zawarła nowe małżeństwo⁵⁷; oszustwo matrymonialne, polegające na zatajeniu małżeństwa i udawaniu stanu wolnego, traktowane jako podstęp⁵⁸; posługiwanie się nieprawdziwymi dokumentami i fałszerstwami celem ukrycia faktu pozostawania w związku małżeńskim⁵⁹.

⁵³ KKGiP art. 1063.

⁵⁴ Sprawca zsyłany był na zamieszkanie do guberni tomskiej lub tobolskiej albo roboty w poprawczych rotach aresztanckich od 1 roku do 2 lat oraz karę chłosty od 50 do 60 razów.

⁵⁵ Art. 25 pkt. 2 prawa o małżeństwie z 1836 r. stanowił: „Mąż jedną tylko żonę, a żona jednego tylko męża w jednymże czasie mieć może. Nie można wchodzić w następne związki małżeńskie, dopóki trwa poprzednie małżeństwo prawnie nieunieważnione”.

⁵⁶ Maciejowski (dz. cyt., s. 446-454) przeprowadza obszerny, szczegółowy wywód naukowy na temat przestępstwa wielożeństwa.

⁵⁷ Za czyn ten groziło zesłanie na zamieszkanie do guberni tomskiej lub tobolskiej, z zamknięciem od 1 roku do 3 lat albo oddanie do poprawczych rot aresztanckich od 2 do 6 lat oraz kara chłosty od 70 do 80 razów.

⁵⁸ Za przestępstwo tego rodzaju groziła kara główna w postaci osiedlenia na Syberii, zaś ilość razów chłosty uzależniano od stopnia winy.

⁵⁹ Sprawcy wymierzano karę za fałszerstwo i wielożeństwo z zastosowaniem dyspozycji art. 157 o zbiegu przestępstw. Sąd w wyroku łącznym wymieniał wszystkie popełnione przestępstwa i wymierzone kary i skazywał na najcięższą z wymienionych kar i w zakresie swym – najwyższą.

Natomiast art. 1048 stanowił, że osoba „związkiem małżeńskim nie połączona, która zawrze świadomie małżeństwo z osobą już w takowym związku zostającą”, zostanie zesłana na zamieszkanie do guberni tomskiej lub tobolskiej, z zamknięciem od 1 roku do 2 lat albo oddana do poprawczych rot aresztanckich na czas od 2 do 4 lat i ukarana chłostą od 60 do 70 razów. We wszystkich czterech odmianach wielożeństwa sprawy, oprócz kar orzeczonych przez sąd, podlegali pokucie kościelnej ustalonej przez duchowną zwierzchność właściwego wyznania.

Pokrewieństwo i powinowactwo, wynikające z prawych bądź nieprawych związków, stanowiło przeszkodę do zawierania małżeństwa w linii prostej pomiędzy wszystkimi wstępnymi i zstępnymi oraz w linii bocznej określonego stopnia⁶⁰. Naruszenie przeszkód pokrewieństwa lub powinowactwa przy zawieraniu małżeństwa powodowało wejście w kolizję z prawem karnym.

Kodeks wyraźnie różnicował ściganie tego rodzaju czynów w zależności od religii wyznawanej przez sprawcę. Otóż art. 1052 stanowił, że osoba wyznania prawosławnego, zawierająca małżeństwo z krewnym lub powinowatym w stopniu przez prawo zabronionym, podlega osadzeniu w wieży od 6 miesięcy do 2 lat i pokucie kościelnej orzeczonej przez sąd duchowny. Jednak dyspozycja wymienionego artykułu nie obejmowała osób świadomie zawierających małżeństwo z krewnym pierwszego i drugiego stopnia. Tego rodzaju postępowanie kwalifikowane było jako przestępstwo kazirodztwa i ścigane przepisami art. 1088 i art. 1080⁶¹. Uzupełnieniem przywołanych przepisów był art. 1054 mówiący o zastosowaniu dyspozycji art. 157 o zbiegu przestępstw. Odnosiło się to do sytuacji, kiedy zawarcie małżeństwa z krewnym lub powinowatym stopnia prawem zakazanego poprzedziły nieprawne, z kazirodztwem połączone stosunki. Winni odpowiadali za dwa czyny karalne – zawarcie małżeństwa prawem zakazanego i kazirodztwo.

Różność religii stanowiła również przeszkodę do zawarcia małżeństwa między osobami wyznającymi religię chrześcijańską i nie należącymi do żadnego z wyznań chrześcijańskich. Kwestię odpowiedzialności karnej Kodeks regulował odmiennie dla wyznawców prawosławia i pozostałych prawnie uznanych religii chrześcijańskich.

⁶⁰ Kwestie te szczegółowo regulowała cytowana ustawa Prawo małżeńskie z 1836 r. Oddział II o przeszkodach niedopuszczających zawarcie małżeństwa w artykułach 30-36.

⁶¹ Zob. w dalszej części artykułu podrozdział *Przestępstwa na tle seksualnym przeciwko rodzinie*.

Wyznawcy prawosławia zawierający małżeństwo z osobą wyznającą religię niechrześcijańską, w przypadku nieprzejścia przez nią na wiarę chrześcijańską, podlegali osadzeniu w więzy na 6 miesięcy i pokucie kościelnej orzekanej przez zwierzchność duchowną⁶². Z kolei osoby wyznania rzymskokatolickiego, ewangelicko-augsburskiego i ewangelicko-reformowanego za zawarcie małżeństwa z osobą wiary niechrześcijańskiej skazywani byli na osadzenie w więzy na 4 miesiące⁶³.

Istotną przeszkodę zawarcia związku małżeńskiego stanowił przymus kapłana do dokonania obrzędu ślubu wbrew obowiązującym zakazom i przepisom poszczególnych wyznań lub prawa państwowego⁶⁴. Wysokość kary za popełniony czyn uzależniano od stopnia nasilenia złej woli sprawcy i sposobu jego realizacji. Art. 1065 zakładał, że sprawca skazany zostanie na podwyższoną karę przewidzianą w artykułach 961, 962, 1037 i 1039⁶⁵.

Odpowiedzialność karna rodziców, opiekunów i kapłanów za naruszanie prawnych warunków i przeszkód zawarcia małżeństwa

Odpowiedzialność karną za naruszanie prawa małżeńskiego ponosili nie tylko nupturienci, ale również ich rodzice i opiekunowie oraz świadkowie i kapłani. Rodzice i opiekunowie odpowiadali za pomocnictwo lub podżeganie do popełnienia czynu zabronionego przy zawieraniu małżeństwa. Pomocnictwo odnosiło się do świadomego dopuszczenia zawarcia małżeństwa między krewnymi lub powinowatymi określonego stopnia oraz zezwolenia na małżeństwo osobie nie mającej wymaganego wieku⁶⁶. Podżeganie polegało na nakłanianiu do zawarcia małżeństwa osoby nie posiadającej obowiązującego wieku lub osób pełnoletnich⁶⁷. Za czyn pierwszy sprawców karano aresztem od 3 dni do 3 miesięcy, z wyjątkiem zawarcia małżeństwa między krewnymi pierwszego lub drugiego stopnia. Wówczas rodzice i opiekunowie odpowiadali za sprawstwo kazirodztwa. Nakłanianie do zawarcia małżeństwa lub akceptacja braku wieku karane były osadzeniem w więzy od 3 tygodni do 6

⁶² KKGiP art. 1057.

⁶³ KKGiP art. 1060.

⁶⁴ KKGiP art. 1065.

⁶⁵ Wspomniane przepisy dotyczyły: art. 961 – ciężkiego pobicia zagrażającego życiu lub znęcania się z podobnym skutkiem; art. 962 – skutkiem pobicia lub znęcania się spowodowanie kalectwa, ciężkich ran lub choroby umysłowej; art. 1037 – groźby bezprawnej; art. 1039 – groźny zniesławienia.

⁶⁶ KKGiP art. 1055; 1056.

⁶⁷ KKGiP art. 1056.

miesiący bądź aresztem od 3 tygodni do 3 miesięcy w zależności od stopnia winy.

Świadkowie małżeństwa odpowiadali karnie za pomocnictwo, gdyż zachowaniem swoim umożliwili innej osobie zawarcie związku małżeńskiego przez dokonanie czynu zabronionego w postaci przymusu, podstępu lub wielożeństwa.

Kodeks w art. 1046 określał, że świadkowie obecni przy zawarciu ślubu, podpisując akt małżeństwa z wiedzą, iż oświadczenie woli jednej ze stron jest uzyskane przymusem lub podstępem, podlegali karze poprawczej⁶⁸. Natomiast art. 1049 przewidywał dwa stany odnośnie do wielożeństwa: obecność świadków przy ślubie i podpisanie aktu małżeństwa w sytuacji, kiedy mieli pełną wiedzę, że jedna lub obie strony pozostają w poprzednich związkach małżeńskich⁶⁹; świadkowie pomogli osobie zamężnej we wprowadzeniu w błąd drugiej strony, która w dobrej wierze zawarła bezprawne małżeństwo⁷⁰.

Kodeks Kar Głównych i Poprawczych w artykułach 1050, 1066-1071 określał odpowiedzialność kapłanów naruszających prawo przy spełnianiu obrządku zawarcia małżeństwa⁷¹. Przepisy odnosiły się do duchownych wyznań chrześcijańskich⁷².

Niedopełnienie obowiązku lub przekroczenie uprawnień przy obrządku ślubu powodowało kary dyscyplinarne, pieniężne, aresztu i osadzenia w więzy z uwzględnieniem stopnia winy, rodzaju i szkodliwości wykroczenia. Naruszenia prawa przez duchownych dotyczyły następujących kwestii: udzielenie ślubu osobie lub osobom w związku małżeńskim już pozostającym albo pomoc osobie zamężnej do wprowadzenia w błąd osoby drugiej, która nieświadomie zawarła małżeństwo wbrew prawu; dopuszczenie do zawarcia związku małżeńskiego przez osoby nie mające wymaganego wieku lub pozostające w związku małżeńskim.

⁶⁸ Zesłanie na zamieszkanie do guberni tomskiej lub tobolskiej z zamknięciem od 1 roku do 2 lat lub oddanie do pracy w poprawczych rotach aresztańskich od 1 roku do 4 lat oraz kara chłosty od 60 do 70 razów.

⁶⁹ Zesłanie na zamieszkanie do guberni tomskiej lub tobolskiej bez orzeczenia czasu pobytu na mieszkaniu i pobyt w poprawczych rotach aresztańskich od 1 roku do 2 lat oraz chłosta 50-60 razów.

⁷⁰ Stosownie do dyspozycji art. 128 pomocnik odpowiadał karnie w granicach zagrożenia przewidzianego za sprawstwo.

⁷¹ Zob. M a c i e j o w s k i, dz. cyt., s. 455-456.

⁷² Prawosławnego, rzymskokatolickiego, ormiano-gregoriańskiego, ormiano-katolickiego, ewangelicko-augsburskiego i ewangelicko-reformowanego.

stające w stosunku pokrewieństwa lub powinowactwa odpowiedniego stopnia; przeprowadzenie związku małżeńskiego, który z mocy prawa winien być uznany za nieważny (m.in. porwanie, przymus, fałsz); niezachowanie porządku w czynnościach związanych z zawarciem małżeństwa, jak właściwość wyznaniowa i terytorialna oraz obowiązek ogłoszenia zapowiedzi; naruszanie zasady, że w sytuacji, kiedy jedno z małżonków należy do wyznania prawosławnego, a drugie do jednego z wyznań chrześcijańskich, to związek miał być obligatoryjnie zawarty przed duchownym prawosławnym; samowolne przejmowanie uprawnień wyższych władz duchownych przez kapłanów niższego rzędu (unieważnianie małżeństw, udzielanie separacji)⁷³.

Nadużycie praw i obowiązków małżeńskich

Autorzy Kodeksu do tej grupy czynów karalnych, wymierzonych w instytucję małżeństwa, zaliczali znęcanie, zmuszanie do bezprawia i cudzołóstwo⁷⁴. Możliwość popełnienia przestępstwa znęcania odnosiła się do obojga małżonków. Art. 1076 ustalał bowiem, że „mąż za srogie” obchodzenie się z żoną, a szczególnie spowodowanie jej kalectwa lub zadania ran, odpowiadał karnie. Takiej samej odpowiedzialności podlegała żona, która „korzystając z powolności lub słabości męża, dopuści się srogiego z nim obejścia się i zada mu kalectwo, ranę lub go pobije”⁷⁵. Przestępstwo znęcania ścigane było na wniosek poszkodowanych żony lub męża bądź ich rodzin.

Z urzędu ścigano przestępstwa nakłaniania lub zmuszania współmałżonka do bezprawia. Byt przestępstwa zależał od nadużycia władzy przez małżonka lub zaufania współmałżonka⁷⁶. Stosowano zaostrzoną karę przewidzianą dla tego typu przestępstw.

⁷³ Za czyny tego rodzaju art. 1071 przewidywał surową naganą albo odsunięcie od pełnienia obowiązków bądź pozbawienia godności duchownej według uznania odpowiedniej zwierzchności duchownej.

⁷⁴ Zob. M a c i e j o w s k i, dz. cyt., s. 457-459.

⁷⁵ Przepis art. 1076 za popełnione przestępstwo wprost nie orzekał wymiaru kary, lecz odsyłał do działu X, rozdział III, w którym art. 949-970 określały kary za spowodowanie kalectwa, zadane rany, uszkodzenie zdrowia, pobicie itd. Toteż za skutki znęcania się groziła odpowiedzialność, poczynając od kar głównych ciężkich robót w kopalniach lub twierdzach, osiedlenia na Syberii, a kończąc na karach poprawczych – zesłanie na zamieszkanie na Syberii lub osadzenie w więzy.

Jeśli mąż lub żona byli chrześcijanami, podlegali również karze pokuty kościelnej, orzekanej przez ich zwierzchność duchowną.

⁷⁶ KKGiP art. 1077.

Cudzołóstwo – stosunek seksualny z cudzą żoną lub cudzym mężem był karnie ścigany. Kodeks rozróżniał podmiotowo dwa czyny, z uwagi na sprawcę, i gradował kary: osoba pozostająca w związku małżeńskim, dopuszczająca się cudzołóstwa, podlegała osadzeniu w klasztorze (jeśli w miejscu zamieszkania znajdował się klasztor odpowiedniego wyznania) lub w wieży od 6 miesięcy do 1 roku; osoba stanu wolnego popełniająca cudzołóstwo podlegała osadzeniu w wieży od 3 tygodni do 6 miesięcy albo w areszcie od 3 tygodni do 3 miesięcy⁷⁷. Nadto cudzołożnicy będący chrześcijanami podlegali karze pokuty kościelnej, orzekanej przez zwierzchność duchowną ich wyznania.

Cudzołóstwo ścigane było na wniosek pokrzywdzonego małżonka. W sytuacji, kiedy nie został zgłoszony taki wniosek, a przestępstwo wyszło na jaw w toku rozpoznawania innej sprawy, sąd świecki odstępował od ścigania, przekazując rozpoznanie sądowi duchownemu.

Przestępstwa na tle seksualnym przeciwko rodzinie

Ustawodawca wydzielił w odrębnym rozdziale przestępstwa na tle seksualnym uderzające w rodzinę⁷⁸. Kodeks wyróżnia dwa rodzaje tego typu przestępstw: kazirodztwo, czyli obcowanie cielesne między krewnymi, którzy z sobą związków małżeńskich bezwarunkowo, a przynajmniej bez pozwolenia, zawierać nie mogli; nierząd, czyli cielesne obcowanie między krewnymi, którzy i bez pozwolenia mogą zawierać związki małżeńskie⁷⁹.

Popełnianie przestępstwa kazirodztwa między krewnymi w linii prostej, wstępnej lub zstępnej, bez względu na stopień powodowało wyjątkowo ciężką odpowiedzialność karną. Sprawców kierowano na zesłanie do odleglejszych miejsc Syberii, gdzie zamiast osiedlenia byli samotnie osadzani w wieży na 10 lat. Po upływie tego czasu byli oddawani do klasztoru na całe życie celem wykonywania ciężkich prac. Jeśli należeli do jednego z wyznań chrześcijańskich, poddawani byli pokucie kościelnej orzekanej przez ich władze duchowne⁸⁰.

Kazirodztwo wyznawców prawosławia, popełniane między krewnymi linii bocznych i powinowatymi do drugiego stopnia, karane było w zależności od stopnia pokrewieństwa lub powinowactwa. Karano pięcioletnim uwięzieniem

⁷⁷ KKGiP art. 1078.

⁷⁸ Zostały ujęte w dziale XI, w rozdziale III art. 1088-1097.

⁷⁹ M a c i e j o w s k i, dz. cyt., s. 461-462.

⁸⁰ KKGiP art. 1088.

w więzy na Syberii albo zesłaniem na zamieszkanie na Syberii lub osadzeniem do roku w klasztorze, ale zawsze w połączeniu z pokutą kościelną⁸¹.

Za kazirodztwo osób innych wyznań chrześcijańskich dokonane między krewnymi linii bocznych drugiego stopnia lub powinowatych pierwszego stopnia groziło zesłanie na Syberię celem uwięzienia w więzy na 5 lat i pokuta kościelna⁸².

Do nierządu zalicza Kodeks pożycie między krewnymi i powinowatymi, którzy według zasad wyznaniowych mogli zawrzeć małżeństwo. Sprawcy poddawani byli karze oznaczonej w art. 711 o pożyciu mężczyzny nieznanego z kobietą niezamężną⁸³.

Kodeks przewidywał dwa przypadki zbiegu przestępstw: popełnienie cudzołóstwa w warunkach nierządu i dopuszczenie się kazirodztwa połączonego z gwałtem⁸⁴. Dyspozycja art. 157 określała zasady wymierzania kar.

III. PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO WŁADZY RODZICIELSKIEJ, OPIEKUŃCZEJ I KURATORSKIEJ

Dział XI zawiera dwa krótkie w swej treści rozdziały, dotyczące wykroczeń przeciwko władzy rodzicielskiej, opiekuńczej i kuratorskiej. Rozdział II *O nadużyciu władzy rodzicielskiej i przestępstwach dzieci przeciw rodzicom* składa się z oddziałów: *O nadużyciu władzy rodzicielskiej* i *O przestępstwach dzieci przeciw rodzicom*. Rozdział IV *O nadużyciu władzy opiekunów i kuratorów* nie zawiera oddziałów.

Nadużycie władzy rodzicielskiej

Czyny karalne rodziców popełniane w stosunku do dzieci zawierały artykuły 1079-1083, które regulowały następujące kwestie: stosowanie wobec dzieci przymusu zawarcia małżeństwa lub złożenia ślubów zakonnych. Rodzicom wyznania prawosławnego groziła odpowiedzialność kościelna, zaś innych wyznań – kara więzy od 6 miesięcy do 2 lat z pokutą kościelną; podżeganie małoletnich dzieci do popełniania przestępstw – zagrożeniom wyżej podanym; świadome „psucie obyczajów dzieci lub umyślne pobłażanie

⁸¹ KKGiP art. 1089; M a c i e j o w s k i, dz. cyt., s. 461.

⁸² M a c i e j o w s k i, dz. cyt., s. 461.

⁸³ KKGiP art. 1091.

⁸⁴ KKGiP art. 1091; 1090.

ich rozpuście” zagrożone było karą z art. 726 zesłania na zamieszkanie na Syberii i z art. 718 – osadzeniem w więzy; przywłaszczenie lub trwonienie majątku dzieci powodowało kary z art. 1160 i art. 1190 za kradzież⁸⁵.

Przestępstwa dzieci wobec rodziców

Kodeks precyzuje cztery rodzaje przestępstw popełnianych przez dzieci na szkodę rodziców. Pierwszy z nich to umyślne spowodowanie kalectwa, rany lub uszkodzenia ciała matki lub ojca przez syna lub córkę. Artykuł 1084, nawiązując do dyspozycji art. 964, przewidywał za czyn tego rodzaju skazanie na ciężkie roboty w twierdzach od 10 do 12 lat i chłostę od 140 do 160 razów.

Drugi odnosił się do obrazy lub zniesławienia godności osobistej rodziców przez dzieci⁸⁶. Karalność tych czynów Kodeks wiązał z dyspozycjami artykułów 964, 1013 i 1017⁸⁷. Ściganie podejmowano na wniosek ojca lub matki. Pokrzywdzonemu przysługiwało prawo wstawiennictwa o złagodzenie kar bądź przebaczenia przy słownych tylko obelgach.

Za uporczywe nieposłuszeństwo, brak subordynacji, rozpustny tryb życia i inne ekstrawagancje na wniosek rodziców, bez postępowania sądowego, dzieci umieszczane były w domu poprawy na okres od 3 do 6 miesięcy. Rodzice mieli prawo wnioskowania o złagodzenie kary lub przebaczenia⁸⁸.

Z mocy prawa cywilnego na dzieciach spoczywał obowiązek zapewnienia rodzicom niezbędnych środków do życia. Niewywiązywanie się z tego obowiązku przez dzieci mające dostateczne środki materialne powodowało odpowiedzialność karną w postaci aresztu od 7 dni do 3 miesięcy lub osadzenie w więzy od 3 miesięcy do 1 roku⁸⁹. Przyznane rodzicom przez sąd alimenty winny być przez dzieci realizowane pod rygorem surowych kar dla tego typu przestępstw przewidzianych.

⁸⁵ M a c i e j o w s k i, dz. cyt., s. 459-460.

⁸⁶ KKGiP art. 1085.

⁸⁷ Sprawca karany był zesłaniem na zamieszkanie w guberni tomskiej lub tobolskiej lub oddaniem do poprawczych rot aresztanckich na czas od 1 roku do 2 lat oraz chłostę od 50 do 60 razów (art. 1013). Za osobistą obelgę słowną pod adresem ojca lub matki winny na wniosek pokrzywdzonego umieszczany był w domu poprawy na okres od 6 miesięcy do 1 roku (art. 1017).

⁸⁸ KKGiP art. 1086.

⁸⁹ KKGiP art. 1087.

Nadużycie władzy opiekunów i kuratorów

Opiekunów i kuratorów obowiązywały uczciwość, rzetelność i ściśle przestrzeganie prawa przy wykonywaniu obowiązków osobistej pieczy nad osobami powierzonymi ich władztwu lub zarządzaniu majątkiem stanowiącym własność podopiecznych. Niestety, nie zawsze obowiązki te były należycie wykonywane: często wkraczano w sferę odpowiedzialności karnej.

Problematyka ochrony praw osobistych i majątkowych przed bezprawnymi działaniami opiekunów i kuratorów ujęta została w IV rozdziale w trzech artykułach Kodeksu. Ustawodawca w art. 1092 ustalił, że opiekunowie i kuratorzy za działanie oparte na fałszu i podstępnie na szkodę osób powierzonych ich opiece i kurateli, szczególnie przywłaszczenie lub trwonienie mienia stanowiącego ich własność, ścigani będą wyższymi karami za te przestępstwa w dziale XII wymienione⁹⁰.

Dyspozycja art. 1093 dotyczyła opiekuna, który zmusił osobę powierzoną jego pieczy do zawarcia małżeństwa lub wstąpienia do zakonu, zaś art. 1094 – nakłaniania do popełnienia przestępstwa. W pierwszym przypadku Kodeks odsyłał stosowanie wymiaru kary do art. 1079, dotyczącego rodziców, z wyłączeniem pokuty kościelnej, w drugim – do zaostrzonej odpowiedzialności karnej przewidzianej dla tego rodzaju przestępstwa.

ZAKOŃCZENIE

Analiza problematyki prawnej oraz stosowanych rozwiązań i instytucji w Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych w odniesieniu do przestępstw godzących w rodzinę nasuwa różne refleksje, skojarzenia i wnioski.

Nie powinno ulegać wątpliwości, że autorzy Kodeksu dążyli do zapewnienia rodzinie bezpieczeństwa przez przestępczymi działaniami i naruszeniami prawa. Troska ta objęła duży zakres sfery przestępczej, poczynając od ciężkich zbrodni zagrażających życiu i zdrowiu, poprzez występki naruszające porządek prawny, moralny i etyczny małżeństwa i rodziny, a kończąc na dewiacjach i patologjach w rodzinie. W dążeniu do uchwycenia możliwie wszystkich nieprawidłowości i niegodziwości zagrażających rodzinie weszli tak daleko, że wkroczyli w sferę cywilno-prawną małżeństwa, szczególnie

⁹⁰ Chodziło o wiele przestępstw, m.in. zabór cudzej nieruchomości, przywłaszczenie powierzonej ruchomości, bezprawne osiągnięcie dochodów i korzyści z cudzego mienia, wyłudzenie zobowiązań przez podstęp, fałsz dokumentów i zobowiązań.

chronioną. Pogląd ten realizowano w ścisłej synchronizacji z normami prawa i instytucjami sklasyfikowanymi w ukazie Prawo małżeńskie z 1836 r. Odpowiedzialnością karną objęto wszystkie osoby mające związek z małżeństwem i rodziną – nupturientów, rodziców, dzieci, opiekunów, krewnych, powinowatych, kapłanów i innych.

Ustawodawca rosyjski przekazał ustawę służącą władzy i systemowi totalitarnemu. Realizując feudalną zasadę odstraszenia, wprowadzono kary surowe, często wręcz okrutne, w wielu przypadkach nieadekwatne do winy skazanego i przypisanego mu czynu. I tym właśnie systemem kar objęto również instytucję małżeństwa i rodziny, wyjątkowo delikatnej i czułej w strukturze cywilnej, moralnej, prawnej i społecznej.

Zachodzi pytanie: jak dalece system kar Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych w całości kształcił problematyki, a szczególnie w odniesieniu do małżeństwa i rodziny był skuteczny w zapobieganiu przestępczości, pomocny w procesie resocjalizacji i przywracania człowieka skazanego społeczeństwu?

Kodeks Kar Głównych i Poprawczych został siłą narzucony przez zaborcę społeczeństwu polskiemu. Nigdy nie został zaakceptowany, gdyż był przeciwny pojmowaniu roli państwa i prawa, obcy polskiej świadomości i mentalności prawnej, tradycji wyznaniowej oraz kulturze narodowej.

BIBLIOGRAFIA

- B r u s A., K a c z y ń s k a E., Ś l i w o w s k a W.: Ześlanie i katorgia na Syberii w dziejach Polaków 1815-1914, Warszawa 1992.
- B u d z y ń s k i S.: Krótkie podsumowanie Kodeksu Karnego z roku 1847 z Kodeksem z roku 1818 i z Kodeksem pruskim, „Dziennik Powszechny” 1861, nr 5.
- Ć w i k W.: Wwiedienije ruskogo ugołownogo prawa w Carstwie Polskom, „Archiwum Iuridicum Cracoviense” 8(1975).
- D o r o s z e w i c z W.: Sachalin, t. I-III, tłum. Z. Pietkiewicz, Warszawa 1901.
- Historia państwa i prawa Polski, t. III: Od rozbiorów do uwłaszczenia, red. J. Bardach i M. Semkowska-Gluck, Warszawa 1981.
- H u b e R.: Historia prawa karnego ruskiego, t. I, cz. 2: Panowanie cesarza Mikołaja I i Aleksandra II, Warszawa 1872.
- K a c z y ń s k a E.: Syberia największe więzienie świata 1815-1914, Warszawa 1991.
- K o c z y ń s k i M.: Uwagi nad Kodeksem Karnym dla Królestwa Polskiego, wprowadzonym w wykonanie od 1. I . 1848 r., Kraków 1861.

- K o r o b o w i c z A. W i t k o w s k i W.: Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918), wyd. 2, Kraków: Zakamycze 2002.
- M a c i e j o w s k i F.: Wykład prawa karnego w ogólności z zastosowaniem Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z dniem 20 grudnia (1 stycznia) 1848 r. w Królestwie Polskim obowiązującego, tudzież ustawy przewodniej i instrukcji dla sądów, Warszawa 1848.
- M a k o w s k i W.: Prawo karne. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce, t. I: Część ogólna, b.m.w. 1919, t. II: O przestępstwach w szczególności, b.m.w. 1924.
- M a k s i m o w S.: Syberia i ciężkie roboty (Sibir i katorga), tłum. z 2. wyd. Z. Pietkiewicz, t. I-III, Warszawa 1920.
- M a r c h l a n d J.: Prawo kryminalne rosyjskie, Wilno 1918.
- M o g i e l n i c k i A.: Kary dodatkowe, kary cielesne, kary hańbiące, Warszawa 1907.
- M u s z a l s k i E.: Prawo cywilne obowiązujące w b. Królestwie Kongresowym. Prawo osobowe i familijne. Prawo rzeczowe, Warszawa 1932.
- S ó j k a - Z i e l i ń s k a K.: Historia prawa, wyd. 8, Warszawa 2000.
- W i e l o w i e j s k i W.: O różnicy między śmiercią cywilną z Kodeksu Napoleona a pozbawieniem wszelkich praw z Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z r. 1847..., „Przegląd Sądowy” 1(1868).

OFFENCES AGAINST FAMILY IN CODE OF CHIEF
AND CORRECTIONAL PENALTIES AS OF 1847

S u m m a r y

The study comprises an introduction, main body, and a conclusion.

In the introductory part presented is the issue of Code of Chief and Correctional Penalties introduced in Autonomous Polish Kingdom by the decree of 1 January, 1847, in place of the current Polish Penal Law of 1818. The author discusses the principles underlying the nature of crime, punishment, responsibility, and a system of penalties which is to act as a deterrent. The article presents the state of research, sources and literature of the subject, as well as the aim of the study.

The article comprises three parts. They deal with offences against life, matrimony and parental authority, caretaker's authority, and legal guardianship. The discussed offences against life include: patricide, killing of a family member, killing of a pregnant woman, infanticide, abortion, abandonment of a child, and suicide. The part that deals with offences against matrimony contains three spheres of offences and misdemeanours, often closely linked with the civil norms of marital law: punishable violation of essential conditions of entering into marriage, punishable violation of legal impediments to marriage, criminal responsibility of parents, guardians and priests for the violation of legal impediments to marriage, and the abuse of marital rights and obligations, as well as sexual offences against family. The last part of the article deals with offences against parental authority, caretaker's authority and

guardianship, listing different types of authority abuse, offences committed by children against their parents, and abuse of authority by caretakers and guardians.

The conclusion contains a succinct appraisal and an analysis of the issues in focus.

Translated by Tomasz Pałkowski

Słowa kluczowe: przestępstwo, rodzina, małżeństwo, ojcostwo, dzieciobójstwo, przeszkoda, opieka.

Key words: offence, family, matrimony, patricide, infanticide, impediment, guardianship.